

Priekšvārds

Uzsākot šo darbu — kura pirmos paraugus veltām Frīdriham Pollokam —, mēs cerējām pabeigto projektu prezentēt līdz viņa piecdesmitajai dzimšanas dienai. Tomēr, jo dziļāk iedziļinājāties uzdevumā, jo skaidrāk apzinājāties neatbilstību starp to un mūsu pašu spējām. Patiesībā mūsu mērķis bija nekas mazāks kā izprast, kāpēc cilvēce, tā vietā, lai nonāktu patiesi cilvēciskā stāvoklī, grimst jauna veida barbarismā. Mēs par zemu novērtējām izklāsta grūtības, jo joprojām pārāk paļāvāties uz valdošo apziņu. Lai gan jau sen bijām novērojuši, ka mūsdienu akadēmiskajā darbībā nozīmīgi atklājumi tiek panākti uz teorētiskās kultūras pakāpeniskas lejupslīdes rēķina, mēs tomēr ticējām, ka varam sekot iedibinātajai praksei tik tālu, lai savu ieguldījumu galvenokārt ierobežotu ar specializētu teoriju kritiku vai papildināšanu. Mēs bijām iecerējuši pieturēties — vismaz tematikas ziņā — pie tradicionālajām disciplinām: socioloģijas, psiholoģijas un izziņas teorijas.

Tomēr šeit apkopotie fragmenti liecina, ka mums bija jāatsakās no šīs uzticības. Ja zinātniskās tradīcijas rūpīga kultivēšana un izpēte, īpaši tur, kur pozitīvistiskie tradicionālisti to ir nolēmuši aizmirstībai kā bezjēdzīgu balastu, ir atziņas brīdis, tad pašreizējā buržuāziskās civilizācijas sabrukumā ne tikai zināšanu darbība, bet arī to jēga ir kļuvusi apšaubāma. Tas, ko dzelzs gribas fašisti liekulīgi slavēt un cilvēces pielāgojamie eksperti naivi uzspiež: apgaismības spēku nežēlīgā pašiznīcināšanās, kas domāja, ka liedz sev pat pēdējo nevainības palieku pret laikmeta gara paradumiem un tendencēm. Kad publiskā sfēra ir sasniegusi stāvokli, kurā doma neizbēgami kļūst par precī un valoda par tās reklāmu, tad mēģinājumam izsekot šādai samaitātībai ir jāatsakās pakļauties valdošajām lingvistiskajām un intelektuālajām prasībām, pirms to pasaulvēsturiskās sekas to pilnībā izjauc.

Ja tie būtu tikai šķēršļi, kas rodas no zinātnes pašaizmirstīgās instrumentalizācijas, tad domāšana par sociāliem jautājumiem vismaz varētu saistīties ar tiem virzieniem, kas iebilst pret oficiālo zinātņi. Taču arī tie ir iesaistīti kopējā ražošanas procesā. Tie ir mainījušies ne mazāk kā ideoloģija, kurai tie pieturējās. Tie cieš no tā, kas vienmēr ir piemēklējis triumfējošu domu. Ja tā apzināti izkāpj no sava kritiskā elementa kā tikai līdzeklis pastāvošās kārtības dienestā, tā neapzināti virza izvēlēta pozitīvā pārtapšanu par kaut ko negatīvu un destruktīvu. Filozofija, kas astoņpadsmitajā gadsimtā, neskatoties uz grāmatu un cilvēku sārziem, ieaudzināja nāves bailes negodā, jau bija padevusi tai Bonaparta laikā. Visbeidzot, Konta apologetiskā skola uzurpēja nesamierināmo enciklopēdistu mantojumu un sniedza roku visam, kam viņi reiz bija iebilduši. Kritikas metamorfozes apstiprinājumā neatstāj neskartu teorētisko saturu; tās patiesība iztvaiko. Tomēr mūsdienās motorizētā vēsture joprojām apsteidz šādu intelektuālo attīstību, un oficiālie pārstāvji, kuriem ir citas bažas, likvidē teoriju, kas viņiem palīdzēja iegūt savu vietu saulē, vēl pirms tā var pienācīgi sevi prostituēt.

Reflektējot par savu vainu, domāšana tiek atņemta ne tikai no zinātniskās un ikdienas valodas apstiprinošās lietošanas, bet arī no šīs opozicionālās konceptuālās valodas. Nav pieejama neviena izpausme, kas necenstos panākt saskaņu ar valdošajām domāšanas skolām, un to, ko šī banālā valoda nespēj panākt automātiski, precīzi paveic sabiedrības mehānisms. Analogas struktūras pastāv visās nozarēs, atspoguļojot cenzorus, ko filmu studijas brīvprātīgi uztur, rūpējoties par pārmērīgām izmaksām. Process, kuram tiek pakļauts literārs teksts — ja ne ar tā autora automātisku paredzēšanu, tad noteikti ar redaktoru, izdevēju, revidētāju un rakstnieku personāla palīdzību gan izdevniecībās, gan ārpus tām —, pārspēj jebkādu cenzūru pamatīgumā. Neskatoties uz visām labvēlīgajām reformām, izglītības sistēma, šķiet, tiecas padarīt savas funkcijas pilnīgi liekas. Uzskatot, ka bez stingras faktu vākšanas un varbūtību aprēķinu ievērošanas izsmalcinātais prāts paliktu pārāk uzņēmīgs pret šarlatānismu un mānticību, tā sagatavo izkaldušu augsnī alkātīgai šarlatānisma un mānticības uzplaukumam. Tāpat kā aizliegums vienmēr ir devis piekļuvi indīgākam produktam, teorētiskās izteiles apspiešana ir pavērusi ceļu politiskiem maldiem. Pat ja cilvēki vēl nav tai padevušies, cenzūras mehānismi, gan ārējie, gan iekšējie, viņiem ir atņēmuši pretošanās līdzekļus.

Tādējādi aporija, ar kuru saskārāmies savā darbā, izrādījās pirmais objekts, kas mums bija jāpēta: Apgaismības pašiznīcināšanās. Mums nav ne mazāko šaubu — un tieši tur slēpjas mūsu petitio principii —, ka brīvība sabiedrībā ir neatdalāma no Apgaismības domas. Tomēr mēs uzskatām, ka esam tikpat skaidri atzinuši, ka pats šīs domas jēdziens, ne mazāk kā konkrētās vēsturiskās formas, sabiedrības institūcijas, kurās tā ir savijusies, jau satur tās regresijas sēklu, kas mūsdienās notiek visur. Ja Apgaismība neietver pārdomas par šo regresīvo brīdi, tā apzīmogo savu likteni. Atstājot pārdomas par progresu destruktivitāti saviem ienaidniekiem, akli pragmatizētā doma zaudē savu izcilo raksturu un līdz ar to arī savu saistību ar patiesību. Pašreizējās teorētiskās izpratnes vājums izpaužas tehnoloģiski izglītotu masu mīklainajā gatavībā nonākt jebkura despotisma varā, viņu pašiznīcinošajā tieksmē pret nacionālistisko paranoju, visā šajā neaptveramajā absurdā.

Mēs uzskatām, ka šie fragmenti veicina šādu izpratni, ciktāl mēs parādām, ka Apgaismības atgriešanās mitoloģijā cēlonis nav tik daudz meklējams nacionālistiskajās, pagāniskajās un citās mūsdienu mitoloģijās, kas izgudrotas tieši šī atgriešanās nolūkā, bet gan pašā Apgaismībā, kas ir kļuvusi sastingusi bailēs no patiesības. Abi jēdzieni ir jāsaprot ne tikai kā intelektuāli vēsturiski, bet arī kā reāli. Tāpat kā Apgaismība pauž buržuāziskās sabiedrības patieso kustību kopumā no tās idejas perspektīvas, kas iemiesota personās un institūcijās, tā patiesība nozīmē ne tikai racionālu apziņu, bet arī tās formu realitātē. Mūsdienu civilizācijas patiesā dēla bailes novirzīties no faktiem, kas tomēr... Uztvere, ko jau veido klišejas, izmantojot valdošās paražas zinātnē, biznesā un politikā, ir tieši tā pati, kas bailes no sociālās novirzes.

Šīs paražas nosaka arī skaidrības jēdzienu valodā un domāšanā, ar kuru mūsdienās tiek sagaidīta saskarsme no mākslas, literatūras un filozofijas. Aizliedzot domai, kas negatīvi uztver faktus un valdošos domāšanas veidus kā neskaidru apmulsumu, vēlams, kā svešu, tā notur prātu iesprostotu arvien dziļākā aklumā. Daļa no katastrofālā stāvokļa ir tāda, ka pat visgodīgākais reformators, kurš iesaka inovācijas banālā valodā, pastiprina esošās kārtības spēku, kuru viņš cenšas salauzt, pieņemot iesakņojušos kategoriju aparātu un aiz tiem esošo kļūdaino filozofiju. Viltus skaidrība ir tikai vēl viena mīta izpausme. Tā vienmēr ir bijusi gan neskaidra, gan apgaismojoša. Viņš vienmēr ir izcēlies ar pazīstamību un atraušanos no koncepcijas darba.

Mūsdienu cilvēces atkarība no dabas nav atdalāma no sociālā progresā. Ekonomiskās produktivitātes pieaugums, kas, no vienas puses, rada apstākļus taisnīgākai pasaulei, no otras puses, piešķir tehnoloģiskajam aparātam un to kontrolējošajām sociālajām grupām nesamērīgu pārkumu pār pārējo iedzīvotāju daļu. Indivīds tiek pilnībā atcelts attiecībā pret ekonomiskajām varām. Tādējādi šīs varas paceļ sabiedrības vardarbību pret dabu nepieredzētā līmenī. Lai gan indivīds pazūd aparāta priekšā, kuru viņš vada, tas viņu apgādā labāk nekā jebkad agrāk. Šajā netaisnīgajā stāvoklī masu bezspēcība un kontrolējamība palielinās līdz ar tām piešķirto preču daudzumu. Materiāli iespaidīgais un sociāli nožēlojamais zemāko slāņu dzīves līmeņa pieaugums atspoguļojas intelekta žilbinošajā izplatībā. Tā patiesais mērķis ir reifikācijas noliegšana. Tam ir jāsadalās tur, kur tas sacietē kultūras īpašumā un tiek nodots patēriņam. Precīzas informācijas un noslīpētu izkaižu plūdi cilvēkus gan uzjautrina, gan apdullina..

Runa nav par kultūru kā vērtību, kā to iedomājušies civilizācijas kritiķi Hakslijs, Džasperss, Ortega i Gasets un citi, bet gan par apgaismību, lai cilvēce netiktu pilnībā nodota. Runa nav par pagātnes saglabāšanu, bet gan par pagātnes cerību piepildīšanu. Tomēr šodien pagātne turpinās kā pagātnes iznīcināšana. Kamēr līdz deviņpadsmitajam gadsimtam cienījama izglītība bija privilēģija, par kuru maksāja ar neizglītoto cilvēku pieaugošajām ciešanām, divdesmitajā gadsimtā higiēniskās rūpnīcu telpas tika nopirkta, izkausējot visu kultūras gigantiskā kūpināšanas katlā. Tā varbūt nebūtu tik augsta cena, kā uzskata šie kultūras aizstāvji, ja vien nebūtu kultūras izpārdošanas, kas veicinātu ekonomisko sasniegumu sagrozīšanu.

Šādos apstākļos laimes labumi paši kļūst par nelaimes elementiem. Kamēr to milzīgais daudzums, bez sociāla subjekta, pagātnes periodā izpaudās iekšzemes ekonomiskajās krīzēs kā tā sauktā pārprodukcija, šodien, pateicoties varas grupu kronēšanai par šo sociālo subjektu, tas rada starptautiskus fašisma draudus: progress pārvēršas regresijā. Būtu mazsvarīgi, ka higiēniskā rūpnīcu telpa un viss, kas ar to saistīts – Volkswagen un Sportpalast – truli likvidē metafiziku, bet nav mazsvarīgi, ka tie paši kļūst par metafiziku sociālā veseluma ietvaros, ideoloģiskajā aizkarā, aiz kura krājas īstā nelaime. Tas ir mūsu fragmentu sākumpunkts.

Pirmā eseja, kas ir turpmākā darba teorētiskais pamatojums, cenšas izskaidrot racionalitātes un sociālās realitātes sapīšanos, kā arī dabas un dabas kundzības nesaraujamo saikni. Šeit izklāstītā Apgaismības kritika ir paredzēta, lai sagatavotu pozitīvu tās koncepciju, kas to atbrīvo no aklās kundzības. Plašākā nozīmē pirmās esejas kritisko daļu var apkopot kā divas tēzes: mīts pats par sevi ir Apgaismība, un Apgaismība atgriežas pie mitoloģijas. Šīs tēzes tiek attīstītas divos ekskursos, izmantojot konkrētus objektus. Pirmajā tiek izsekota mīta un Apgaismības dialektika "Odisejā" kā vienā no agrākajām buržuāziskās-rietumu civilizācijas reprezentatīvajām liecībām. Uzmanība tiek pievērsta upurēšanas un atteikšanās jēdzieniem, kuros atklājas gan mītiskās dabas, gan apgaismotās dabas kundzības atšķirība, gan vienotība. Otrajā esejā aplūkoti Kants, Sads un Nīči, apgaismības nenogurstošie kulminatori. Tas parāda, kā visa dabiskā pakļaušana pašnozīmīgajam subjektam galu galā kulminē tieši akli objektīvā, dabiskā valdīšanā. Šī tendence nolīdzina visas buržuāziskās domāšanas pretrunas, īpaši tās, kas saistītas ar morālo stingrību un absolūto amoralitāti.

Sadaļa "Kultūras industrija" demonstrē Apgaismības domāšanas regresiju caur ideoloģiju, kas savu izšķirošo izpausmi rod filmā un radio. Apgaismība galvenokārt sastāv no efekta aprēķināšanas un ražošanas un izplatīšanas tehnoloģijas; savā faktiskajā saturā ideoloģija izsmel eksistences idealizācijā un varā, ar kuru tehnoloģija tiek kontrolēta. Risinot šo pretrunu, kultūras industrija tiek uztverta nopietnāk, nekā tā vēlētos. Taču, tā kā tās pievilcība savam komerciālajam raksturam, tās apņemšanās atšķaidītai patiesības versijai jau sen ir kļuvusi par attaisnojumu, ar kuru tā izvairās no atbildības par meliem, mūsu analīze pieturās pie objektīvā apgalvojuma, kas raksturīgs produktiem, ka tie ir estētiski konstrukti un līdz ar tiem patiesības formas. Tā demonstrē sabiedrības vājumu, apliecinot šī apgalvojuma veltīgumu. Vēl vairāk nekā citas sadaļas, sadaļa par kultūras industriju ir fragmentāra. Tēzei līdzīgā diskusija par "Antisemitisma elementiem" attiecas uz apgaismotās civilizācijas atgriešanos pie barbarisma realitātes. Ne tikai ideoloģiskā, bet arī praktiskā tieksme uz pašiznīcināšanos ir piederējusi racionalitātei kopš tās pirmsākumiem, nekādā gadījumā ne tikai fāzei, kurā tā atklājas kaila. Šajā ziņā tiek ieskicēta antisemitisma filozofiskā priekšvēsture. Tā "iracionālisms" ir atvasināts no paša "valdošā saprāta" būtības un tā tēlam atbilstošās pasaules. "Elementi" ir tieši saistīti ar Sociālo pētījumu institūtu, Feliksa Veila dibinātā un uzturētā fonda, empīriskajiem pētījumiem, bez kuriem nebūtu bijuši iespējami ne tikai mūsu pētījumi, bet arī liela daļa vācu emigrantu teorētiskā darba, kas turpinājās, neskatoties uz Hitleru. Pirmās trīs disertācijas mēs uzrakstījām kopā ar Leo Lēventaju, ar kuru esam strādājuši pie daudziem zinātniskiem jautājumiem kopš mūsu pirmajiem gadiem Frankfurtē.

Pēdējā daļā ir publicētas piezīmes un melnraksti,

no kuriem daži pieder iepriekšējo traktātu domu sfērai, neatrodot tur savu vietu, bet citi provizoriski ieskicē turpmākā darba problēmas. Lielākā daļa attiecas uz dialektisko antropoloģiju.

Losandželosa, Kalifornija, 1944. gada maijs

Grāmatā nav būtisku izmaiņu tekstā, kāds tas tika pabeigts kara laikā. Vēlāk ir apstiprināts tikai sekojošais: antisemitisma elementu atlase.

1947. gada jūnijs

Makss Horkheimers Teodors V. Adorno